

1. SEKSUALNO I RODNO ZASNOVANO NASILJE U EMOTIVNIM PARTNERSKIM ODNOSIMA

1.1 Razumevanje problema rodno zasnovanog nasilja i bavljenje njime

Intimni odnosi u adolescenciji

Adolescencija je vreme za istraživanje i razvijanje emocionalne i socijalne kompetencije. Mladi uče da prepoznaju i upravljaju sopstvenim emocijama, angažovani su na izgradnji vlastitih sposobnosti da budu osetljivi i efikasni u odnosima sa drugima – sa porodicom, prijateljima, devojkama i momcima. U adolescenciji, romantične veze mogu da ojačaju samopouzdanje i utiču na razvijanje iskustva mladih o davanju i primanju intimnosti. Kada veze karakterišu uzajamno poštovanje, bliskost, poverenje, posvećenost i dobra komunikacija, mladi se bolje osećaju. U ravnopravnim¹ emotivnim vezama (ali i prijateljskim) mladi osećaju da su cenjeni i prihvaćeni, da sami mogu da donose odluke ne osećajući pritisak da rade stvari zbog kojih će se osećati nelagodno. U ravnopravnim emotivnim vezama mladi se osećaju sigurno i prijatno, podržavaju jedno drugo, ponašaju se jedno prema drugom ravnopravno i pošteno, otvoreno komuniciraju i razrešavaju sukobe, intimni su samo kada oboje to žele i na način koji oboje žele, znaju da je u redu da kažu „ne“.

Mladi koji ulaze u svoju prvu romantičnu vezu obično imaju teškoće da prepoznaju kako izgleda kvalitetan odnos i mogu im nedostajati veštine i znanja potrebni za uspostavljanje kvalitetnog i ispunjavajućeg odnosa sa partnerkom / partnerom. Međutim, za neke mlade ljude romantične veze mogu biti povezane sa neodgovarajućim odnosima ili nasiljem emotivnog / intimnog partnera. „Toksično“ i „nezdravo“ ponašanje može započeti od nečega naizgled „nevinog“ i rezultirati nasiljem i zlostavljanjem. Mladi bi mogli to naizgled „nevinog“ ponašanje pogrešno protumačili kao romantično. Na primer, u odnosu se može pojaviti

¹ Iako se u upotrebi često sreće formulacija „zdrava“ (i „nezdrava“) partnerska veza / odnos, postoje brojne nedoumice u vezi sa ovim terminima. Šta je zapravo zdrav odnos? Čini se kao da termin potiče iz medicinskog diskursa (i zahteva da se stalno prati i nadgleda vlastito ponašanje prema nekom unapred određenom merilu / pokazatelju onog što se smatra prihvatljivim). Kada se kaže „zdrav“ odnos, mogli bismo se pitati sledeće: Ko je nosilac kvaliteta „zdrav“? Šta se tačno podrazumeva pod zdravim i ko to određuje – roditelji, nastavnici, država, mladi? Slično je i sa upotrebom termina „nezdravi“ odnosi. Deluje kao da postoje samo dve mogućnosti – „zdrav“ i „nezdrav“ odnos (binarni tip). Brojni društveni, kulturni, ekonomski, politički i istorijski činioци utiču na postupke, stavove i osećanja, čineći složenim i raznolikim polnost i seksualnost. Dakle, kada se kaže „zdrav“ odnos, to ne podrazumeva nepromenljiv kvalitet emotivnih odnosa i seksualne intimnosti ili imperativ heteronormativnosti. Zbog toga, radije se služimo terminom „ravnopravan“ i „neravnopravan“ odnos. Mlade treba podsticati da razmatraju sopstveno ponašanje. Potrebno im je pružiti mogućnost za sticanje veština koje bi odražavale etički stav u odnosu na sebe i druge u rodnom socijalnom kontekstu (dinamičan proces etičke refleksije).

Više o ovom pitanju videti u: Carmody, M. 2009. Conceptualising the prevention of sexual assault and the role of education. The Australian Institute of Family, The Australian Centre for the Study of Sexual Assault.

ljubomora zbog toga što partnerka provodi dosta vremena s drugima, ali to može rezultirati time da se ona tokom veze izoluje od prijatelja i porodice.

Da bi mladi razvili pozitivne, ravnopravne („zdrave“) veze, moraju da budu sposobni da prepoznaju kada je veza destruktivna („nezdrava“). Moraju da razumeju i prepoznaju kako nejednake moći i rodni stereotipi mogu da utiču na njihov razvoj i odnose oko njih. Zloupotreba moći u odnosu znači da se jedan partner ponaša suprotno željama drugog partnera, da ima veću kontrolu u donošenju odluka u vezi ili u pogledu ponašanja drugog partnera. Na primer, devojka može osećati da nema moć / pravo da kaže „ne“. Zloupotreba odnosa, kao pokušaj nasilnih partnera da steknu ili održe moć i kontrolu, može imati različite manifestacije.

Uloga rodni stereotipa i rodne norme u održavanju rodno zasnovanog nasilja

Od rođenja, društvo se prema devojčicama i dečacima odnosi različito u zavisnosti od njihovog biološkog pola. Okruženi smo porukama, uputstvima i pravilima o tome šta je žensko, a šta muško i kako treba da se ponaša, govori, razmišlja, da se oblači i ulepšava dečak / devojčica / muškarac / žena.

Rodni stereotipi jesu široko prihvaćeni sudovi i uopštavanja o osobi određenog roda ili o čitavom rodu, koji se mogu odnositi na nečije osobine ličnosti, na ulogu u porodici i emotivnom odnosu, na zanimanje i fizički izgled, a potiču iz tradicionalnih rodni uloga koje su istorijski stvorile rodnu hijerarhiju u društvu. Stereotipi su u uskoj vezi sa rodni normama, kompleksnim sistemom očekivanja o tome kakav treba da bude neko ko pripada određenom polu. Rodne norme i stereotipi pojačavaju hijerarhiju između polova jer različito formiraju (socijalizuju) decu tokom odrastanja. Oni utiču na njihovu komunikaciju, ponašanje, emocionalnu inteligenciju, kao i na očekivanja o tome šta mogu postati, po čemu su cenjeni i dr.

Različito ispoljavanje ponašanja prihvatljivo je za žene i muškarce. Tradicionalne rodne norme često kažu da devojke i žene treba da budu prilagodljive, stidljive, osećajne, brižne i da podržavaju svoje okruženje. Dečaci i muškarci treba da budu neposlušni, puni samopouzdanja, radoznali, dominantni i agresivni. Devojčice / žene se često prikazuju kao emotivne, preosetljive i iracionalne, dok se dečaci uče da pravi muškarci ne plaču, da su čvrsti i da treba da budu racionalni.

Rodni stereotipi takođe utiču na formiranje zanimanja i funkcija u porodici: žene treba da budu domaćice, majke i da se staraju o deci, čak i kada su zaposlene, a poslovi koje povezujemo s njima verovatnije će biti u sektoru nege i brige (učiteljica, medicinska sestra, socijalna radnica itd.), kao i slabije plaćeni poslovi. Očekuje se da muškarci zauzimaju rukovodeće položaje ili da se bave prirodnim naukama, inženjerstvom, politikom, jer bi oni trebalo da zarađuju novac i budu glava porodice.

Tradicionalne rodne uloge mogu dovesti do loših odnosa među partnerima, do potiskivanja njihovih pojedinačnih potreba / izbora ili do ugnjetavanja. Naše društvo podržava heteroseksualne odnose kao normu gde se muške i ženske osobine dopunjuju u skladu sa tradicionalni rodni ulogama. Nejednaka očekivanja društva o tome kako treba da se ponašaju dečaci i devojčice, muškarci i žene mogu dovesti do dominantnog ponašanja dečaka / muškaraca prema devojka / ženama, kao i do pojave podređenih i ranjivih devojčica / žena, manje nezavisnih i bez dovoljnog samopouzdanja. Ako bilo ko odstupa od gore pomenutog, društvo će ga verovatno kazniti zbog toga što se ne uklapa u norme (npr. „previše je muškobanjasta i oteraće od sebe muškarce“, „on je takav mekušac ili mamin sinčić“ ili „nije pravi muškarac zato što joj dopušta da mu određuje šta da radi“), a to će samo dodatno učvrstiti ustaljena očekivanja. Ovako pojačani obrasci mogu dovesti do toga da se devojke / žene nađu na u daru diskriminacije kako u svojim ranim emotivni vezama, tako i u odrasloj dobi.

Socijalizacija na osnovu seksualnosti takođe pokazuje disparitet. Devojčice se od malih nogu uče da je jedna od njihovih najpoželjnijih osobina stepen privlačnosti. One vide ženska tela u reklamama, filmovima i drugim medijima, ali tela data kroz mušku perspektivu, uvek u skladu sa vladajućim standardima lepote. Na taj način, one nauče da svoja tela posmatraju iz spoljne perspektive, istovremeno gubeći ličnu vezu sa njima, što ostavlja posledice na samopoštovanje, na prepoznavanje fizičkih granica i na način na koji se odnose prema sopstvenoj seksualnosti, koja lako može postati predmet tuđih potreba.

Poruke dečacima o seksualnosti često se odnose na osvajanje, dokazivanje njihove muškosti korišćenjem nečijeg (ili bilo čijeg tela) – nespornoj, instinktivnoj potrebi koju moraju da zadovolje. Devojčice, međutim, sa svojim zamagljenim fizičkim granicama i socijalizacijom, sa potrebama potisnutim u drugi plan, a na osnovu kulturnih stavova usredsređenih na muško zadovoljstvo, često nisu u stanju da kažu „ne“ ili se njihovo „ne“ kao odgovor na seksualne predloge ne čuje.

Takođe je izvesno da postoje dvostruki standardi u načinu na koji društvo gleda na devojke / žene i dečake / muškarce u svetlu njihovog seksualnog života i izražavanja. Ako devojke i žene preuzmu aktivnije uloge u svom seksualnom životu, često su žigosane, dok se kod dečaka i muškaraca to posebno ceni.²

Rodno zasnovano nasilje duboko je povezano sa rodnim normama i stereotipima, jer kažnjava nekonvencionalno izražavanje roda u nekoliko oblasti života. Osobe koje imaju rigidne poglede na rodne uloge verovatno neće umeti da prepoznaju ni sopstvene stvarne fizičke i psihološke potrebe, niti potrebe svojih partnera / partnerki. Rodne norme i stereotipi mogu dovesti do neravnoteže u podeli obaveza i kvalitetu odnosa u porodici (npr. u oblastima brige o deci, kućnih poslova, donošenja odluka, finansijske kontrole, napredovanja u struci itd.). Sve gore navedeno ukazuje na nejednakost koja ženama ostavlja manje moći da upražnjavaju svoju autonomiju, da imaju kontrolu nad sopstvenim telima, potrebama i životima.

Ravnopravne, neravnopravne i nasilne partnerske veze

Svaka veza je različita i ne postoji apsolutni standard za odlučivanje o tome koja veza dobro funkcioniše, a koja ne. Ono što je važno jeste činjenica da li se odnos zasniva na ravnopravnosti i poštovanju, bez prisustva manipulacije, zastrašivanja ili nasilja. Svaka emotivna veza nalazi se u spektru koji se kreće od dobro uspostavljenih odnosa među partnerima, preko loših odnosa do nasilnih i ekstremnih slučajeva, koji se mogu završiti i ubistvom.

Radi ilustracije, navodimo kratak spisak sa nekoliko smernica koje pomažu u utvrđivanju kvaliteta jedne veze (ravnopravnosti, neravnopravnosti ili njene nasilne prirode).³

Veza je najverovatnije ravnopravna ukoliko su prisutni sledeći parametri:

- Zasniva se na ravnopravnosti, poštovanju, međusobnom podržavanju i ljubavi.
- O problemima se može razgovarati, a razgovori će rezultirati dogovorom i promenama.
- Korišćenje nenasilne komunikacije ima pozitivne rezultate u vezi.
- Oba partnera ulažu približno istu količinu energije za rešavanje zajedničkih problema.
- Svako može slobodno da izrazi svoja osećanja.
- Partneri međusobno reaguju na uspehe radujući im se i podržavajući jedno drugo.

² Kardos B., Sudár O. 2019. Turn Me On. Patriarchátust Ellenzök Társasága. Dostupno na: <http://turnmeon.hu/wp-content/uploads/2019/06/Kapcsolodj-be-Tordelt-WEB-FINAL-L-1.pdf>

³ Navedeni kriterijumi preuzeti su iz informativnog letka Udruženja NANE (Healthy relationship. NANE. Dostupno na: https://nane.hu/en/wp-content/uploads/healthy_relationship_print.pdf).

- Oba partnera imaju mogućnost da se menjaju i poboljšavaju.
- Partneri se međusobno podstiču na poboljšanje i osećaju da su njihovi životi potpuniji.
- Oboje se osećaju jačim.
- Pustili bi partnera / partnerku da slobodno donese odluku o prekidu veze.

Veza je neravnopravna ukoliko se za nju može navesti sledeće:

- Partneri ne mogu da razgovaraju o svojim problemima.
- Partneri su u stanju da razgovaraju o problemima, ali se ništa ne menja.
- Korišćenje nenasilne komunikacije u vezi ne dovodi do rezultata.

Veza je nasilna⁴ ukoliko je, pored navedenih stavki iz neravnopravne veze, prisutno i sledeće:

- Partner na uspehe drugog odgovara okrivljavanjem, potcenjivanjem ili besom.
- Partner kontroliše svaki aspekt života partnerke / partnera.
- Ponašanje partnera je uvredljivo ili grubo prema onom drugom, bilo da su sami ili na javnom mestu.
- Partner se ponaša prema drugom kao da je nevidljiv, ne upućuje mu / joj ni reč, ne odgovara mu / joj na pitanja.
- Samo jedan od partnera može da se menja, razvija i unapređuje, dok drugi nikada nema dozvolu za to.
- Svet jednog od partnera postaje sve manji i manji (nestaju prijatelji i rođaci, stari hobiji, ciljevi i želje) – izolacija je sve izraženija.
- Osoba se oseća sve slabijom i nemoćnijom.
- Partner ne bi dozvolio drugom da prekine vezu: ucenjuje svojim osećanjima, bolešću ili pretnostima / samoubistvom / samoubistvom.
- Partner pretnostima fizičkim nasiljem.
- Partner (ponekad) primenjuje fizičko nasilje ili prisiljava partnera da učestvuje u seksualnim aktivnostima koje ne voli niti želi.

Rodno zasnovano nasilje

Rodno zasnovano nasilje može se definisati kao **nasilje usmereno protiv osobe zbog njenog pola / roda⁵** (uključujući i rodni identitet), tj. kao nasilje koje nesrazmerno pogađa osobe određenog pola /roda.

Prema Konvenciji Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici, „rodno zasnovano nasilje nad ženama“ označava nasilje koje je usmereno protiv žene zato što je žena, odnosno ono koje nesrazmerno pogađa žene (čl. 3, tačka d).⁶

⁴ Upotreba termina „nasilna veza“ može da asocira na polno / rodno simetrična ponašanja. Brojna istraživanja pokazuju da su devojke nesrazmerno češće izložene svim vrstama nasilja u emotivnom partnerskom odnosu, o čemu će biti još reči. Treba istaći i to da bi bio neprihvatljiv preventivni pristup koji usmerava na (individualnu) odgovornost devojaka da upravljaju rizicima za nasilje, uključujući i seksualne napade, umesto da se odgovornost locira na onog ko se nasilno ponaša, kao i na odgovornost države / institucija da obezbede mehanizme zaštite i podrške (više o ovome videti u Carmody, M. 2009.), ali i dalje u tekstu ovog priručnika.

⁵ „Rod“ označava društveno određene uloge, ponašanja, aktivnosti i attribute koje neko društvo smatra prikladnim za žene i muškarce (Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, čl. 3, tačka c).

⁶ Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (potvrđena od strane Narodne skupštine Srbije 2013. godine).
Dostupan na: <http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/zakoni/2013/2246-13Lat.pdf>

Žene i devojke, svih starosnih grupa i porekla, najviše su pogođene rodno zasnovanim nasiljem. Ono može biti fizičko, seksualno, psihičko i ekonomsko, i uključuje:

- nasilje u emotivnim partnerskim vezama;
- seksualno nasilje (uključujući silovanje, seksualno zlostavljanje i uznemiravanje ili proganjanje);
- ropstvo (seksualno iskorišćavanje, trgovinu ljudima, držanje žena u zatočeništvu i fizičko iskorišćavanje);
- štetne kulturne prakse, kao što su prinudni brakovi, sakaćenje ženskih genitalnih organa i takozvani zločini „zbog časti“;
- digitalno nasilje i uznemiravanje korišćenjem novih tehnologija.

Nasilje predstavlja **kršenje ljudskog dostojanstva** i, u najgorem obliku, **krši pravo na život**. To je takođe ekstremni izraz rodno zasnovane nejednakosti.

Oblici nasilja u intimnim partnerskim vezama

Nasilje u intimnim partnerskim vezama jedna je od vrsta rodno zasnovanog nasilja, koje češće pogađa žene i devojke. Prema Ujedinjenim nacijama, rodno zasnovano nasilje više pogađa žene zbog istorijski uspostavljene neravnoteže moći između muškaraca i žena, koja dovodi do toga da muškarci dominiraju nad ženama u društvu i sprečavaju žene da ostvare svoj puni potencijal.⁷ Postoje mnogi oblici nasilja u intimnim partnerskim vezama i obično se pojavljuju zajedno jer svi potiču iz istog izvora: negativni stavovi i nedostatak poštovanja učinioca nasilja prema ženama / njihovom partneru. Na sledećem spisku nalaze se najtipičniji primeri u okviru najvažnijih vrsta nasilja prema ženama:

Emocionalno nasilje: Potcenjivanje i vređanje partnerke ili osoba i stvari koje ona voli ili ceni, ismejavanje (njen izgled, religija, etničko poreklo, itd.); pretnje da će nauditi njoj ili osobama i stvarima koje su joj dragocene, pretnje samoubistvom; učestalo ljubomorno ponašanje; uništavanje njenog samopouzdanja; preispitivanje ili ignorisanje njenih nezavisnih odluka; okrivljavanje partnerke za sve, uključujući i sopstvene emocionalne ispade; umanjivanje (ili relativizacija) partnerkinih emocija i / ili iskustava (uključujući i doživljaj težine zlostavljanja); odbijanje razgovora o problemima ili čak negiranje njihovog postojanja; **izolacija** partnerke od informacija, emocionalne podrške (socijalnih i finansijskih resursa), izolacija od porodice i prijatelja (često na manipulativan, prikriveni način), sprečavanje da stekne nove prijatelje; ponižavanje pred porodicom ili prijateljima, tako da se ona sama izoluje od socijalnih kontakata; **kontrolisanje** šta ona može, a šta ne može da radi, s kim može da se sastane / razgovara, gde može da ide, šta može da obuče, kontrolisanje onoga što radi u slobodno vreme (uključujući i kontrolu nad korišćenjem tehnologije); proveravanje telefona, čitanje mejlova, pretraživanje džepova i tašni, praćenje partnerke svuda, kao i držanje pod stalnim nadzorom na poslu ili u školi; preteće ponašanje: uništavanje stvari, zastrašivanje oružjem, preteći ton, pogled, stav tela, uvredljivo ispitivanje ili opasna vožnja, uhođenje bivše partnerke.

Mnoga od ovih ponašanja mogu da pokazuju i žene prema emotivnim partnerima, ali je njihova mogućnost da nametnu kontrolu, zlostavljaju ili proizvedu štetnu posledicu za partnera mnogo manja, jer kultura (tradicija i običaji) i društveni stavovi muškarcima dodeljuju više moći i pomažu da oni neuporedivo lakše zloupotrebe svoju nadmoć nad ženama.

Fizičko nasilje: Guranje, udaranje, gušenje partnerke, hvatanje za ruke, ramena, gnječenje prstiju, vučenje za kosu, šamaranje, udaranje, ujedanje, drmanje, nanošenje opekotina, upućivanje pretnji ili nanošenje povreda oružjem; uskraćivanje prava partnerke na slobodu kretanja i nezavisnost; zaključavanje

⁷ Ujedinjene nacije, 1996, odeljak 75

osobe unutar ili van kuće, ili vezivanje, vezivanje za nešto, ometanje sna, zabranjivanje da se pere, da jede, pije ili da se stara o drugim fizičkim potrebama.

Seksualno nasilje: Primoravanje ili manipulisanje partnerke da učestvuje u seksualnim aktivnostima koje ona ne želi, ignorisanje ako kaže ne, ignorisanje znakova da ne uživa u toj aktivnosti, moljenje za stvari koje je već odbila, povređivanje ili ponižavanje tokom seksa, silovanje, povređivanje genitalija ili primoravanje na odnos sa drugima; odbijanje upotrebe kondoma, sprečavanje uzimanja kontraceptiva, primoravanje na abortus ili zabranjivanje abortusa; deljenje privatnih intimnih slika / video zapisa seksualnog sadržaja na internetu bez pristanka, ucena da će postaviti privatne slike seksualnog sadržaja i zauzvrat iznuđivati seksualne usluge.

Ekonomsko nasilje: Izolacija partnerke od finansijskih resursa; sprečavanje da završi školu, da studira, da radi ili zarađuje novac (na primer, ubeđujući je da je važnije da budu zajedno ili da gaji decu); sprečavanje da napreduje u karijeri; ispitivanje njenih finansijskih odluka, kontrolisanje šta ona može, a šta ne može da radi, s kim može da se sastane / razgovara; upravljanje njenom imovinom, nagovaranje da traži novac ili druga sredstva od roditelja / prijatelja; zaduživanje (kreditima), kontrola platne kartice; eksploatacija rada, zloupotreba (intimnih) informacija i podataka za ekonomsku eksploataciju.

Ovde se spisak ne završava: Postoji mnogo oblika nasilja i obično se dešavaju uporedo. **Cilj je isti:** uspostavljanje potpune kontrole i nadmoći, što će imati negativan emocionalni efekat na žrtvu. I fizičko i seksualno nasilje imaju negativne emocionalne posledice. Cilj je da se takvim ponašanjem utiče na žrtvu tako da se ona oseća manje vrednom, da zaslužuje takvo ponašanje, da je to njena krivica, da nema smisla pokušavati da se stvari promene, da uopšte nema snage da nešto preduzme.

Mitovi i činjenice o rodno zasnovanom nasilju

U našim društvima postoje uobičajene zablude i mitovi o rodno zasnovanom nasilju, koji predstavljaju potencijal za dalju traumatizaciju, učutkivanje žrtava, odobravanje načina razmišljanja učinilaca nasilja i sprečavanje onih koji bi mogli pomoći u pružanju podrške žrtvama.

Mitovi, prisutni i na individualnom i na institucionalnom / društvenom nivou, jedan su od načina na koji je rodno zasnovano nasilje održano i opravdano tokom istorije. Razumevanje mitova i stvarnosti seksualnog i rodno zasnovanog nasilja može nam pomoći **da se usredsredimo na odgovornost učinioca**, a to je kritični deo svakog efikasnog napora za zaštitu žrtava i rad na ravnopravijem i pravednijem društvu.

Evo nekoliko primera:

- **Mit:** Nasilje u porodici je problem koji nastaje zbog besa / ljutnje. Muškarci ne mogu da kontrolišu svoj bes.

Činjenice: Onaj ko oseća bes nije automatski nasilan. Nasilno ponašanje je izbor. Muškarci koji su nasilni prema ženama biraju nasilje kao način vršenja moći i kontrole nad svojim partnerima. To mu olakšavaju norme koje definišu „muškost“, koje muškarcima dopuštaju ili ih čak podstiču na agresivnost. Oni veruju da imaju pravo da kontrolišu, dominiraju i povređuju svoje partnere. Većina muškaraca koji su nasilni prema svojim partnerima mogu savršeno da kontrolišu svoj bes prema drugim ljudima, posebno prema svom šefu ili drugim autoritetima.

- **Mit:** Ljubomora je znak ljubavi.

Činjenice: Ljubomora nema nikakve veze sa ljubavlju; to je pre znak posesivnosti, nedostatka poverenja i nesigurnosti. Takođe je jedan od najčešćih znakova ranog upozoravanja na zlostavljanje. Do određenog trenutka, ljubomora bi se mogla smatrati validnom i prihvatljivom emocijom, ali kada se na ljubomoru poziva da bi se ograničili socijalni kontakti partnerke, da bi se kontrolisao njen

izgled ili da bi se realizovale emocionalne ucene, onda je to emocionalno zlostavljanje. Ljubomora je i jedan od najozbiljnijih rizika da se nasilje nastavi i nakon što partnerka prekine / napusti vezu, ili rizika da se partnerka uhodi, proganja, fizički (teško) povredi ili čak ubije.

- **Mit:** Mora da su zlostavljane žene učinile nešto da isprovociraju učinioca. („Ona to zaslužuje“; „Tražila je to“).

Činjenice: Žrtva / preživela nikada nije kriva. Izjave koje optužuju žrtve sugerišu da bi zlostavljanje prestalo ako žrtva nešto preduzme kako bi promenila svoje ponašanje. Međutim, odgovornost za nasilje uvek pripada osobi koja se nasilno ponaša. Žene ne zaslužuju da budu fizički, emocionalno ili seksualno zlostavljane u bilo kojim okolnostima. Svako ima osnovna ljudska prava, poput prava na sigurnost, prava na poštovanje, na slobodu izbora. Ne može biti opravdanja za nasilje nad ženama!

- **Mit:** Devojka / žena koja je izložena nasilju u partnerskom odnosu lako može da napusti nasilnog partnera (i tada će nasilje prestati).

Činjenice: Ova pretpostavka počiva na uverenju da žene imaju kontrolu nad nasiljem koje se dešava (a to često znači i da se smatra da su odgovorne za njegovo nastavljanje). Učinilac nasilja ne samo da kontroliše partnerku i odnos, već je izrazito sklon manipulaciji, koja ženi otežava da razume partnerski odnos kao nasilje i da donese odluku da ga prekine. Treba imati u vidu i to da nasilje ne mora da prestane nakon prekida partnerske veze (naprotiv, neke su žrtve posebno ugrožene u momentu kad odluče da napuste vezu), kao i to da institucije nemaju uvek efikasne i delotvorne mehanizme da pruže zaštitu.

- **Mit:** Verovatnije je da će seksualno nasilje učiniti nepoznata osoba.

Činjenice: Upravo suprotno. U stvari, dve trećine seksualnih napada izvrši neko ko je žrtvi poznat. Prema nekim studijama, samo 2% nasilnika su potpuno nepoznate osobe.

- **Mit:** Digitalno zlostavljanje vođeno je strašću, a ne nasiljem.

Činjenice: Zlostavljač se može pretvarati da osobu toliko voli da ne može da zaustavi sebe. Ali ove radnje ne potiču iz ljubavi, već predstavljaju čin kontrole i nasilja. Učinilac zastrašuje brojem ili sadržajem poruka, izoluje osobu ograničavajući joj pristup komunikaciji sa prijateljima i porodicom ili ponižava žrtvu objavljivanjem intimnih slika na mreži. Sve to nema nikakve veze sa ljubavlju.

Krug nasilja – dinamika nasilja u intimnom partnerskom odnosu

Kako žrtva ne primeti da je u emotivnoj vezi sa osobom koja je nasilna? Emotivni odnos, naime, ne počinje nasiljem – šamarom, zabranom, pretnjom, omalovažavanjem. Čak i kada se pojave prve naznake nasilnog ponašanja, ono nije prisutno sve vreme, naročito ne na početku veze. Ovo nije slučajno i predstavlja ozbiljnu zamku za buduće žrtve.

Uobičajeno je da se dinamika nasilja u intimnom partnerskom odnosu prikazuje putem modela koji se naziva „krug nasilja“ (ili „točak nasilja“).⁸

Veza obično započinje **veoma romantično**: sa puno pažnje, obećanja, vezivanja, međusobnim planiranjem budućnosti, poklonima. Po pravilu, devojci / ženi se čini da je nasilnik veoma voli, čak i pre nego što je dobio priliku i vreme da je zaista upozna. Postoji mišljenje da je to zato što ga zapravo ne zanimaju njena ličnost i sklonosti, već samo želi nekoga koga može posedovati, ko će zadovoljavati (sve) njegove želje (bez pogovora) i koga će početi postepeno da ugnjetava.

Zbog toga, ubrzo **počinje da raste napetost**, a veza postaje puna rasprava i sukoba. Međutim, sukobi nisu neuobičajeni ili po sebi problematični u partnerskom odnosu. Oni postoje u svakom odnosu i mogu da

⁸ Pence, E., Paymar, M. 1986. *Power and control: Tactics of men who batter*. Duluth, MN: Minnesota Program Development Inc.

se razrešavaju konstruktivno ili da opstaju i vode udaljavanju i prekidu partnerskog odnosa. Sukobi u nasilnom odnosu nastaju u kontekstu onih situacija u kojima partner pokušava da kontroliše i oduzme slobodu izbora i odlučivanja svojoj partnerki, na primer, kada joj kaže da ne bi trebalo da ide na zabavu gde će biti prisutan njen bivši dečko; ili da ne bi trebalo da nosi određenu haljinu ili da se šminka. On može svoje postupke opravdavati time da mu je stalo i da mnogo voli partnerku, a ti izgovori se ponekad mogu pogrešno shvatiti kao brižnost ili prevelika ljubav, dok, u stvari, predstavljaju pokušaj kontrole i izolacije partnerke.

Ako se partnerka opire ograničavanju svojih izbora, odluka i slobode, ako partner smatra da njegova obrazloženja („zamke“) nisu efikasne u nametanju kontrole, obično dolazi do nekog od oblika **nasilničkog ispada**. Nasilje može biti verbalna agresija uz emotivno zlostavljanje, ali i fizičko ili seksualno. Za partnerku je to obično nešto šokantno ili vrlo štetno, te ona može pomisliti da je verovatno bolje da ode i prekine vezu u kojoj se događaju takve stvari.

Međutim, kada učinilac nasilja oseti da je veza u opasnosti i da bi partnerka mogla da ga ostavi i raskine vezu, on obično počinje ponovo da pokazuje svoje „dobro lice“ – ponaša se ljubazno, daje obećanja da se više nikada neće tako ponašati, pruža joj puno pažnje i ljubavi – a cilj takvog ponašanja jeste da zadrži partnerku u vezi. Bez obzira na sve izjave i pozitivne radnje, u stvarnosti nije došlo do promene učinioca nasilja. Njegovo „dobro lice“ samo je privremeno, a obećanja koja je dao neće dugo trajati: kada oseti da je veza ponovo sigurna, prestaje da bude fin, ponovo počinje sa nepoštovanjem i emotivnim zlostavljanjem partnerke, a napetost u vezi počinje da se postepeno povećava. Ako se ovakvo ponašanje ponavljalo više puta, ako je uspeo da pokoleba partnerku više puta, da mu se ona svaki put vrati i oprosti – uspostavio je psihološku zavisnost partnerke od njega (ona je psihološki postala žrtva). Nakon ovog možda neće morati da uloži napor da je spreči da ona ode, jer ona u tom periodu ne bi mogla lako da ode (ona na sebe i realnost gleda njegovim očima, moguće je da je izolovana od informacija, emotivne i konkretne pomoći, moguće je da je zastrašena ili da postoje drugi razlozi zbog kojih joj je teško ili ne vidi mogućnost da napusti nasilnog partnera).

Važno je znati da nasilje i zlostavljanje u vezi vremenom obično poprima sve teže oblike.

Rani znaci upozorenja uključuju sledeće:

- Stalnu ili iracionalnu ljubomoru ili ljutnju kada partnerka/partner želi da bude sa prijateljima ili porodicom;
- Partner u svakom trenutku želi da zna gde je ona;
- Nepredvidive promene raspoloženja;
- Pretnja odlaskom ako ne uradi ono što od nje zahteva;
- Insistiranje na klasičnim, tradicionalnim rodnim ulogama;
- Prisiljavanje na neželjene seksualne činove, ili seksualne radnje bez saglasnosti;
- Pokušaj da se partnerka oseća krivom ako se ne ponaša onako kako se od nje očekuje ili kako joj se kaže;
- Pretnja da će povrediti sebe ili drugog ako partnerka želi da napusti vezu;
- Istorija nasilja u prethodnoj vezi (vezama).

Važno je imati u vidu da je u osnovi nasilja **nepoštovanje partnerke**. **Zbog toga**, treba obratiti pažnju na to šta partner govori o ženama, a naročito o bivšim partnerkama – ako su sve one glupe, zle, pokvarene..., potreban je oprez kad govori da aktuelna partnerka nije kao druge, da je posebna, izuzetna.... Ako postoje rani znaci upozorenja, važno je odmah preduzeti nešto – ili postaviti jasne granice ili izaći iz veze. Što se duže ostaje u vezi sa zlostavljačem, biće teže izaći iz nje.

Kasnije u tekstu (poglavlje 3) pisaćemo o tome kako da nastavnice, nastavnici i stručne službe u školi prepoznaju znakove upozorenja kod svojih učenica i učenika, i kako da ih podrže u tome da donesu ispravne odluke i da se zaštite.

Nasilje u LGBTQ odnosima

Ponekad mislimo da se nasilje može dogoditi samo u heteroseksualnim vezama jer se to dešava u većini slučajeva. Postoje mnogi rodni stereotipi zbog kojih je nasilje u LGBT vezama veoma teško prepoznati, čak i za same žrtve. Te zablude uključuju sledeće:

- seksualno nasilje nije moguće između dve žene;
- ako postoji nasilje u lezbejskoj vezi, sigurno nije fizičko (što znači da nije opasno);
- muškarci su jaki (ili nemaju emocije), pa im nije moguće stvarno naštetiti (emocionalno);
- ne postoji neravnoteža snage u istopolnim vezama.

Važno je znati da LGBT veza može biti jednako nasilna kao i heteroseksualna, ali je teže tražiti pomoć zbog homofobnih stavova i nedostatka specijalnih službi. Dakle, podrška nastavnika još je važnija za ove učenike.

Posebni oblici nasilja u LGBT intimnim partnerskim vezama uključuju kontrolu nad odlukom partnera / partnerke u vezi sa obelodanjivanjem da je LGBT osoba (pretnje da će obelodaniti seksualnu orijentaciju partnera / partnerke), namerno pogrešno rodno identifikovanje, itd.⁹

Emocionalne posledice rodno zasnovanog nasilja

Emocionalne posledice rodno zasnovanog nasilja mogu biti ozbiljne i dugotrajne. Seksualno nasilje jeste jedno od emocionalno najtraumatičnijih kršenja ljudskih prava.

Prema istraživanju EU Agencije za osnovna prava o nasilju nad ženama¹⁰, dugoročne posledice doživljavanja fizičkog ili seksualnog nasilja jesu sledeće:

- gubitak samopouzdanja: 36%;
- anksioznost: 35%;
- subjektivno osećanje ranjivosti: 34%;
- teškoće u vezama: 29%;
- poteškoće sa spavanjem: 28%;
- depresija: 24%;
- napadi panike: 14%;
- poteškoće u koncentraciji: 14%;
- ostalo: 3%.

Oporavak može započeti samo ako zlostavljanje prestane. Nije moguće oporavljati se tokom zlostavljanja.

⁹ Više o ovome može se naći na *Bleeding Love*. Dostupno na: <https://www.bleedinglove.eu/project/>.
¹⁰ *Violence against women: an EU - wide survey. Main results*. 2014. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). Dostupno na: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fr_uploads/fra-2014-vaw-survey-main-results-apr14_en.pdf.
Više informacija na veb-sajtu: <https://fra.europa.eu/en/data-and-maps/violence-against-women-survey/survey-information>

Takođe je važno imati na umu to da je, iako fizički ožiljci i modrice zarastaju s vremenom, za emocionalni oporavak potrebno mnogo više vremena. Društveno okruženje u kojem se dešava optuživanje žrtve, bagatelizacija i relativizacija žrtvinog doživljaja, otežava proces oporavka, a podržavajuće okruženje, u kome se veruje i štiti žrtva, može pomoći procesu emocionalnog zaceljivanja.

Nasilje u emotivnim vezama mladih

Prema jednoj studiji¹¹ sprovedenoj u SAD-u, nasilje u vezama mladih (u tinejdžerskim vezama) razlikuje se od nasilja među odraslima. Razlike uključuju sledeće:

- Nasilje je češće obostrano. Prema zapažanjima fizički nasilnih parova, nasilje je obostrano u 58% slučajeva.
- Neravnoteža snaga među partnerima nije toliko velika jer je finansijska zavisnost od drugog retka.
- Postoji nedostatak iskustva i veština upravljanja odnosima.
- Veza se u odnosu na partnersku vezu odraslih više dešava pred drugima i u javnom prostoru (u školi), a ne u privatnom prostoru, što znači da vršnjaci imaju mnogo veći uticaj na to kako se partneri ponašaju jedno prema drugom.¹²

Prema jednom drugom istraživanju¹³, i mladići i devojke pokušavaju da kontrolišu svog partnera/partnerku, ali su mladići „uspešniji“.

„Devojke sa iskustvom nasilja nose se sa snažnim osećanjima straha, bezvrednosti, srama i krivice, dok mladići svoja iskustva žrtve često odbacuju kao beznačajna. [...] Pribegavanje nasilju od strane devojke manje pogađa adolescente muškog pola ili se doživljava kao uznemirujuća i neprijatna epizoda, koja se obično zanemaruje, ali na koju oni ponekad odgovore mnogo jačim činom nasilja.“

Ove karakteristike potvrđuju i rezultati našeg istraživanja, nastali na osnovu podataka dobijenih od učenica i učenika, kao i na osnovu saznanja nastavnica i nastavnika o pojavi nasilja u emotivnim vezama učenika (glavni nalazi istraživanja predstavljeni su pri kraju teksta u ovom poglavlju).¹⁴

¹¹ Teen Dating Violence: A Closer Look at Adolescent Romantic Relationships. 2018. National Institut of Justice Journal, Issue 216. Dostupno na:

<https://nij.ojp.gov/topics/articles/teen-dating-violence-closer-look-adolescent-romantic-relationships>

¹² Vršnjačko okruženje i uticaj vrlo su važni za mlade, i oni mogu biti pozitivni, u smislu da mladi jedni drugima prenose poruku da je nasilje u vezi neprihvatljivo i da reaguju kada se ono dešava, ali i štetni – u smislu da se podržavaju rodno diskriminativni stavovi i norme prema kojima momak u vezi treba da kontroliše svoju devojku i donosi odluke u njeno ime. O tome će biti više reči u ovom priručniku, ali i u materijalima koji su pripremljeni za mlade.

¹³ Köberlein, L. et al. 2010. *Hartbeat. Relationship without violence*. PARITÄTISCHE Baden-Württemberg. Dostupno na:

http://nane.hu/wp-content/uploads/2016/03/Manual_heartbeat_relationships_without_violence.pdf

¹⁴ Istraživački izveštaji i infografici su dostupni na linkovima: <https://mogudanecu.rs/nechupedia/> (za učenice i učenike) i <https://mogudanecu.rs/nechupedia/nastavnici> (za nastavnice i nastavnike)

1.2 Digitalno seksualno i rodno zasnovano nasilje

Komiteet Saveta Evrope za Konvenciju o visokotehnološkom kriminalu stvorio je radnu definiciju, integrišući u digitalni kontekst definiciju nasilja nad ženama iz Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici:

„Digitalno nasilje je upotreba računarskih sistema za izazivanje, olakšavanje ili pretnju nasiljem nad pojedincima koje rezultira ili će verovatno dovesti do fizičke, seksualne, psihičke ili ekonomske štete ili patnje i može uključivati eksploataciju okolnosti, karakteristika ili ranjivosti pojedinca.“¹⁵

Razlog zbog kojeg mora da se govori o digitalnom nasilju kao posebnoj kategoriji leži u činjenici da digitalni prostor ima mnogo karakteristika koje mogu podstaći, ponavljati i omogućiti čitav niz nasilnih dela nad ženama i devojkama i drugim ranjivim grupama. Priroda i uzroci nasilja ne razlikuju se od vanmrežnog rodno zasnovanog nasilja, ali alatke mogu biti različite, vidljivost nasilja može biti drugačija (dokazi su skriveniji ili se brže šire na Internetu), kao i zakoni koji regulišu prostore na mreži. Jedna činjenica mora biti jasna – digitalno nasilje učinjeno putem digitalnih platformi i u vezi sa ličnim podacima podjednako je štetno i sa teškim posledicama na život žrtve kao i bilo koje drugo nasilje.

Koje karakteristike mrežnih prostora utiču na prirodu i posledice nasilja?

Anonimnost može da pojača nasilje. Nedostatak sredstava za identifikaciju može kod učinilaca izazvati percepciju odsustva odgovornosti ili stav da se ne moraju pridržavati pravila.

Rasprostranjena upotreba interneta i društvenih mreža omogućava brže i šire deljenje informacija. Uvredljive, nasilne ili eksplicitne slike, komentari i podaci objavljeni na mreži mogu se proširiti brzo i dalekosežno, bez ikakvog traga, čineći žrtve ranjivim i bez kontrole nad sopstvenom privatnošću.

Okrivljavanje žrtve, reviktimizacija i traumatizacija. Ovakve reakcije vršnjaka i nepoznatih osoba mogu biti kombinovane sa seksualnim i rodno zasnovanim nasiljem u fizičkoj stvarnosti, što proističe iz pogubnih normi i mitova u društvu. Što je veći publicitet, „norme“ funkcionisanja onlajn prostora mogu dovesti do dugih nizova komentara i formiranja javnog mnjenja koje dalje traumatizuje žrtve.

Digitalna bezbednost je krhka. Lozinke, pristupni kodovi i potpune informacije za prijavu mogu se dobiti pomoću određenih softvera za hakovanje koji su dostupni na Internetu. Sajtovi i aplikacije koji čuvaju podatke za prijavljivanje takođe mogu učiniti lične naloge pristupačnijim, a njihove vlasnike ranjivijim.

Politike nadgledanja i izveštavanja još uvek zaostaju. U znak odgovora na gromoglasne zahteve javnosti, poboljšane su opcije na društvenim mrežama za prijavljivanje nasilnih objava ili uznemiravanja

¹⁵ Mapping study on cyberviolence. 2018. Strasbourg: Council of Europe. Working Group on cyberbullying and other forms of online violence, especially against women and children
Dostupno na: <https://rm.coe.int/t-cy-2017-10-cbg-study-provisional/16808c4914>

na mreži, ali još uvek se ne čini ništa / dovoljno da politike društvenih medija mogu zaštititi žrtve nasilnih radnji na mreži ili okončati proces nakon što je započeo.

Internet ne zaboravlja. Objavljene slike, podaci i rezultati pretrage ostaju dostupni na razne načine, čak i kada pojedinci kojima informacije ili slike pripadaju ne žele da ih više vide.¹⁶ To može učiniti nasilni čin trajnijim, jer će progoniti svoje žrtve.

Tehnologija pruža nove alatke za nasilje u intimnim partnerskim odnosima. Mnoge mrežne i tehnološke opcije mogu se koristiti u nasilnim odnosima radi vršenja dalje kontrole nad partnerkom / partnerom, poput praćenja, hakovanja softvera, mrežnih platformi, sačuvanih podataka za prijavu, itd. Uznemiravanje na mreži jeste višestruko produženje zloupotrebe iz stvarnog života.

Kao što izveštaj koji je objavio GenPol (2019) zaključuje, **posledice po žrtve** digitalnog nasilja mogu biti podjednako teške kao i one nastale nakon nasilja u fizičkoj stvarnosti, ali zbog gorenavedenih faktora, digitalno nasilje može imati velike posledice u društvenom i profesionalnom životu, jer se žrtve ponekad povuku sa Interneta ili napuštaju svoje javne postove ili željenu karijeru.

Komitet Konvencije o visokotehnološkom kriminalu Saveta nedavno je objavio izveštaj koji dalje naglašava neke od posebnih karakteristika:

*„digitalno nasilje može obuhvatati nove oblike nasilja koji nemaju ekvivalent u fizičkom svetu (...) Možda nema zločina u fizičkoj stvarnosti koji se ponavlja ili traje i nakon izvršenja bez ikakvih radnji učinilaca, ali to je slučaj sa mnogim oblicima digitalnog nasilja“.*¹⁷

Oblici digitalnog seksualnog i rodno zasnovanog nasilja

Sledeće kategorije nisu jedina klasifikacija oblika nasilja na mreži. One se takođe mogu preklapati, baš kao što to čine oblici rodno zasnovanog nasilja u fizičkoj stvarnosti. Navedeni obrasci preuzeti su iz obimnog paketa resursa o digitalnom nasilju, pod nazivom #HerNetHerRights, koji je objavio Evropski ženski lobi.¹⁸

Seksistički govor mržnje po definiciji Saveta Evrope podrazumeva „izraze koji šire, podstiču, promovišu ili opravdavaju mržnju na osnovu pola“. To su obično pretnje silovanjem, smrću i mučenjem, koje žene i devojke mogu dobiti jer se (samo-)identifikuju kao žene i nose stereotipe koje nameće kultura koju odlikuje silovanje i patrijarhat.

Digitalno nasilje sastoji se od ponovljenih obrazaca ponašanja, kao što su slanje tekstualnih poruka, pokretanje glasina ili postavljanje slika s ciljem zastrašivanja i podrivanja nečijeg samopoštovanja ili ugleda, što ponekad gura ranjive osobe u depresiju, pa i u samoubistvo.

Digitalno uznemiravanje je upotreba digitalnih sredstava za komunikaciju ili interakciju sa osobom koja za to nije dala svoj pristanak. Digitalno zlostavljanje se najviše događa među maloletnicima. Seksualno uznemiravanje na mreži može imati oblik ponižavanja i seksualizacije. Često se koriste uvredljive i

¹⁶ When technology meets misogyny. 2019. GenPol (Gender & Policy Insights).

Dostupno na: <https://gen-pol.org/wp-content/uploads/2019/11/When-technology-meets-misogyny-1.pdf>

¹⁷ Mapping study on cyberviolence. 2018.

¹⁸ #HerNetHerRights Resource Pack on ending online violence against women & girls in Europe. 2017. European Women's Lobby (EWL).

Dostupno na: https://www.womenlobby.org/IMG/pdf/hernetherrights_resource_pack_2017_web_version.pdf

seksističke reči i psovke (kao što su „drolja“, „kurva“, „pička“, „kučka“), kao i komentari o fizičkom izgledu žene.

Doxing se odnosi na internetsku pretragu i objavljivanje privatnih podataka na mreži kako bi se javno razotkrila i osramotila ciljana osoba.

Tajno načinjeni snimci (Creepshots) nazivaju se i digitalnim voajerizmom. To su fotografije ili video zapisi intimnih delova tela žena koje učinioci tajno snimaju u svrhu seksualnog zadovoljenja. U nekim slučajevima seksualno „zadovoljstvo“ pruža čin snimanja žrtve bez njenog znanja i naknadno kršenje njihove privatnosti.

Osvetnička pornografija (ili „seksualno zlostavljanje putem slika“) jeste korišćenje privatnih slika i video zapisa seksualnog karaktera, datih ili razmenjenih, i njihovog objavljivanja na mreži bez saglasnosti, da bi se osramotila i ponizila žrtva. To može biti nastavak nasilja nad intimnim partnerima u onlajn prostoru. Slike se takođe mogu dobiti hakovanjem žrtvinog računara, naloga na društvenim mrežama ili telefona i mogu imati za cilj nanošenje stvarne štete u životu žrtve u 'fizičkoj stvarnosti' (na primer, otpuštanje sa posla).

Hakovanje, čin presretanja privatnih komunikacija i podataka, može biti usmereno na žene i devojke, posebno u obliku hakovanja veb kamera.

Lažno predstavljanje na mreži jeste korišćenje tuđeg imena ili identiteta sa namerom da se toj osobi naudi, da se prevari, zastraši ili da joj se zapreti. Lažno predstavljanje putem interneta može se koristiti za diskreditaciju žena na koje se cilja pred njihovim društvom i u radnom okruženju ili u kriminalne svrhe, slične krađi identiteta u fizičkoj stvarnosti.

Zlonamerna distribucija je upotreba tehničkih alatki za distribuciju klevetničkog materijala koji se odnosi na žrtvu i / ili organizacije (na primer, korišćenje novih tehnologija kao propagandnog alata za promociju nasilja nad ženama, pozivanje na nasilje nad pružaocima medicinske usluge abortusa itd.).

Mobing ili digitalni mobing. Neprijateljski nastrojene grupe uključuju stotine, ponekad i hiljade osoba, koji sistematski uznemiravaju osobu koja je njihova meta.

Nasilnički seksting. Seksting je sporazumno elektronsko deljenje obnaženih ili seksualno eksplicitnih fotografija. Ovo se, međutim, razlikuje od deljenja istih slika bez pristanka osobe. Iako tinejdžeri i tinejdžerke sekstuju u istom obimu, kod mladića je verovatnoća da će podeliti slike koje im se šalju dva do tri puta veća.

Digitalno potpomognuta trgovina ljudima. Trgovina ženama korišćenjem tehnoloških sredstava kao što je regrutovanje ili namamljivanje žena u prostituciju olakšana je širokim dometom i anonimnošću Interneta, a često i upotrebom lažnih profila. Važno je biti svestan kako digitalni alati olakšavaju trgovinu seksom, širenjem doseg na ranjive žene / devojke.

Budući da je ovo relativno novo područje istraživanja koje se brzo menja, još uvek se prikupljaju informacije o uticaju digitalnog rodno zasnovanog nasilja. Međutim, nalazi potvrđuju da navedeni oblici digitalnog nasilja utiču na doživljaj sigurnosti žrtava, njihovo fizičko i psihičko zdravlje, dostojanstvo i prava. Rodno zasnovano nasilje na internetu češće je usmereno na žene i devojke i na osobe nekonformističkog rodno ili seksualnog opredeljenja. Kao i u fizičkoj stvarnosti, druge okolnosti, kao što su etnička pripadnost ili invaliditet, povećavaju rizik da će osoba biti na meti nasilja na mreži.

Kao što možemo primetiti, mnoga gorenavedena nasilna dela **imaju seksualni aspekt**, što je podstaklo aktuelne rasprave o tome da određene oblike digitalnog nasilja treba klasifikovati kao oblike seksualnog nasilja.¹⁹

Konačna razlika između digitalnog rodno zasnovanog nasilja i rodno zasnovanog nasilja u fizičkoj stvarnosti leži u činjenici da, zbog gorepomenutih karakteristika digitalnog prostora, digitalno rodno zasnovano nasilje može indirektno pogoditi veći broj osoba.

Činjenice o digitalnom seksualnom i rodno zasnovanom nasilju

Digitalno nasilje kao oblik nasilja nad ženama jeste tamna strana tehnološkog napretka. Iako tehnologija igra veliku ulogu u osnaživanju devojaka i žena, prethodno navedene karakteristike internet prostora takođe rezultiraju nedostatkom sigurnosti za ranjive grupe.

Podaci Ujedinjenih nacija pokazuju da će **1 od 3 žene preživeti fizičko ili seksualno nasilje** u toku svog života.

Analizirajući podatke o nasilju na mreži i digitalnom nasilju, Agencija EU za fundamentalna prava (FRA) ustanovila je 2014. godine²⁰ da je **20% mladih žena** starosti 18–29 godina u EU doživelo seksualno uznemiravanje na mreži, a da je najmanje 1 od 10, što znači približno **9 miliona devojčica u Evropi**, bila žrtva nekog oblika rodno zasnovanog nasilja do navršene 15. godine života.

Studija iz 2009. godine u Velikoj Britaniji²¹ daje važnu sliku o rasprostranjenosti nasilja u partnerskim vezama među tinejdžerima, ali takođe naglašava **razlike** između mladića i devojaka u pogledu **percepcije nasilja i posledica**, date iz perspektive žrtve.²² Istraživanje je obuhvatilo 1353 mladih osoba, uzrasta od 13 do 17 godina, a rezultati su sledeći:

- Skoro **75% devojaka i 50% mladića** izvestilo je o iskustvu emocionalnog nasilja. **Za razliku od samo 6% mladića, 33% devojaka** izrazilo je uverenje da će se to iskustvo negativno odraziti na njihovo blagostanje. Najčešće pominjani oblici emocionalnog nasilja bili su da su „im se rugali“ i da „su ih neprekidno kontrolisali i proveravali“.
- Oko **33% devojaka i 16% mladića** izvestilo je da su preživeli neki oblik seksualnog nasilja, od koji je **70% devojaka i 13% mladića** izjavilo da se to negativno odrazilo na njihovo blagostanje.
- Približno **25% devojaka i 18% mladića** izjavilo je da su preživeli fizičko nasilje od strane svog partnera/partnerke. Među njima je **11% devojaka i 4% mladića** izvestilo o teškim oblicima nasilja. I u ovom slučaju, daleko **više devojaka (75%) nego mladića (14%)** pretrpelo je negativne posledice po svoje osećanje blagostanja.

Ova otkrića imaju odjeka u reprezentativnim studijama o uticaju nasilja. Studija Istraživačkog centra PEW iz 2017. godine²³, koja se posebno fokusirala na uznemiravanje na mreži u američkoj populaciji, otkrila je sledeće:

- U studiji je 41% ispitanika reklo da je doživljavalo uznemiravanje putem Interneta tokom dužeg

¹⁹ #HerNetHerRights Resource Pack on ending online violence against women & girls in Europe

²⁰ Violence against women: an EU - wide survey. Main results. 2014.

²¹ Barter, C., McCarry M., Berridge D., Evans K. 2009. Partner exploitation and violence in teenage intimate relationships. Dostupno na:

http://www.womenssupportproject.co.uk/userfiles/file/partner_exploitation_and_violence_report_wdf70129.pdf

Rezultati su takođe objavljeni u priručniku za nastavnike Köberlein, L., et al. 2010. Heartbeat. Relationship without violence

²² Online Harassment. 2017. Pew Center Research.

²³ Dostupno na: <https://www.pewresearch.org/internet/2017/07/11/online-harassment-2017/>

- vremenskog perioda (nazivanje pogrdnim imenima, namerno uznemiravanje, pretnje fizičkim nasiljem, proganjanje, seksualno uznemiravanje).
- Žene su se teže nosile sa emocionalnim posledicama uznemiravanja na mreži. Na primer, **35% žena** koje su preživele neki oblik uznemiravanja na mreži izjavilo je da je najnoviji incident bio „**ekstremno**“ ili „**veoma**“ **uznemirujući**, što je više nego dvostruko u odnosu na procenat muškaraca sa sličnim iskustvom (16%).
 - Rodne razlike se, takođe, ispoljavaju u stavovima prema uznemiravanju na mreži kao javnom pitanju. S tim u vezi, **70% žena** kaže da je uznemiravanje na mreži **veliki problem**, u poređenju sa 54% muškaraca. To naročito važi za mlađe žene (starosti 18–29): 83% njih smatra da je to veliki problem, u poređenju sa 55% muškaraca iz iste starosne grupe.

Kao što je već ranije napomenuto, digitalno nasilje ne predstavlja jedini novi oblik nasilja, ali je ono sigurno **u vezi sa intimnim partnerskim nasiljem**. Istraživanje organizacije Women’s Aid iz 2014. godine²⁴ navodi sledeće:

- 45% žrtava porodičnog nasilja prijavilo je da su doživele neki oblik zlostavljanja na mreži tokom svoje veze;
- 48% prijavilo je da su od bivšeg partnera doživele uznemiravanje ili zlostavljanje na mreži nakon što su izašle iz veze;
- 38% prijavilo je proganjanje na mreži nakon prestanka veze;
- 75% prijavilo je zabrinutost da policija nije znala kako najbolje da odgovori na digitalno zlostavljanje ili uznemiravanje. To uključuje 12% žrtava, koje su policiji prijavile zlostavljanje, a nije im pružena pomoć.

Kada su u pitanju platforme na kojoj se uznemiravanje po pravilu događa, izveštaj Istraživačkog centra PEW za 2014. godinu²⁵ o američkoj populaciji navodi sledeće podatke o tome gde se incident dogodio:

- 66% korisnika Interneta: na veb lokaciji ili u aplikaciji za društvene mreže,
- 22% korisnika: u odeljku za komentare na veb lokaciji,
- 16%: putem onlajn igrica,
- 16%: na lični nalog e-pošte,
- 10%: na sajtovima za četovanje (kao što je Reddit),
- 6%: na veb lokaciji ili aplikaciji za pronalaženje partnera na mreži.

Prema ovom istraživanju, žene su najčešće bile uznemiravane na sajtovima društvenih mreža, dok su muškarci, posebno mlađi, bili izloženi uznemiravanju na veb lokacijama za igrice na mreži.

U pogledu **identiteta učinilaca nasilja**, istraživanje PEW centra ustanovilo je da je 38% ispitanika doživelo uznemiravanje na mreži od strane nepoznate osobe, a da 29% njih nije moglo da ustanovi identitet identitet svog zlostavljača.

Sve je više istraživanja posvećeno utvrđivanju uzroka zbog kojeg internetski prostor predstavlja velik rizik za devojke i žene. S tim u vezi, stručnjaci kažu da je poznavanje medijske pismenosti neophodan preduslov za bezbedniji pristup internetu. Pored toga, prisustvo u mrežnim prostorima bez razumevanja rizika koji to sa sobom nosi čini ranjive grupe još izloženijim nasilju.

²⁴ *Virtual World, Real Fear*. 2014. Women’s Aid Federation of England. Dostupno na: https://www.womensaid.org.uk/wp-content/uploads/2015/11/Women_s_Aid_Virtual_World_Real_Fear_Feb_2014-3.pdf

²⁵ *Online Harassment*, 2014.

Zakoni tek sustižu ovo veliko i brzo rastuće područje, a kritičari naglašavaju da je promena politike u visokotehnološkom sektoru nužna. IT sektor, kojim rukovode i dominiraju muškarci, kreira politike i alatke koje se ne razmatraju sa aspekta rizika za bezbednost devojaka, žena i drugih ranjivih grupa (Radna grupa UN za digitalni razvoj, 2015).²⁶

²⁶ *Cyber Violence Against Women and Girls: A World Wide Wake-Up Call (executive summary)*. 2015. UN Broadband Commission for Digital Development.:
<https://www.broadbandcommission.org/Documents/reports/bb-wg-gender-discussionpaper2015-executive-summary.pdf>

1.3 Pregled rezultata istraživanja o svesti i stavovima nastavnika i učenika o digitalnom seksualnom i rodno zasnovanom nasilju u emotivnim partnerskim odnosima mladih

Tokom realizacije ovog projekta sprovele smo istraživanje među nastavnicima i učenicima o rasprostranjenosti stavova i saznanja (nastavnici) i/ili iskustva (učenici) o digitalnom rodno zasnovanom i seksualnom nasilju u emotivnim partnerskim vezama mladih²⁷.

Dovoljno je ovde reći da je to retko istraživana pojava (posebno oblici digitalnog nasilja), ali iz postojećih podataka jasno je da su mlade osobe u velikoj opasnosti od digitalnog i drugih oblika nasilja u realnom prostoru).

U **upitniku za učenike** primenjivale smo dve vrste pitanja: jedno – koje se odnosilo na opštu svest o rodnim stereotipima i rodno zasnovanom nasilju, i drugo – na specifičnu situaciju (iskustvo i reakcije na njih). Deo pitanja formulisan je kao skala prihvatljivosti određenog ponašanja, dok je drugi deo dat u vidu formulacija poput sledećih: „Šta biste uradili da vam se desi?“ ili „Šta biste savetovali drugarici / drugu u ovoj situaciji?“. Istim upitnikom ispitivani su učenice i učenici u sve četiri države koje učestvuju u projektu – u Španiji, Mađarskoj, Hrvatskoj i Srbiji, a ukupni uzorak činilo je 1139 učenica i učenika (64% devojaka; najčešći uzrast od 16 i 17 godina; 69% iz grada, dok su ostali iz manjeg grada ili sela).

U **upitniku za nastavnike** obuhvaćene su sledeće teme: svest o rodnim stereotipima i rodnim ulogama u školskom okruženju, stavovi prema rodno zasnovanom nasilju i digitalnom nasilju, saznanja o rasprostranjenosti takvog nasilja u emotivnim vezama mladih – njihovih učenica i učenika, saznanje o tome kako škola reaguje na takvo nasilje, kao i percepcija nastavnika o njihovoj ulozi, znanjima i potrebama. U sve četiri države uzorak je obuhvatio 1028 nastavnika i nastavnica, kao i predstavnica stručnih službi (78,7% ženskog pola, što potvrđuje postojanje feminizacije obrazovne profesije; najčešće iz starosne grupe 41–50 godina (34%), što je uticalo na to da većina njih ima nezanemarljivo nastavničko radno iskustvo – 34,5% preko 20 godina rada).

Glavni rezultati istraživanja stavova i iskustava učenica i učenika

Većina mladih u sve četiri države homofobne i seksističke izjave i ponašanja vidi kao potpuno neprihvatljive ili smatra da to nije u redu. Devojke imaju nešto jače stavove o neprihvatljivosti specifičnih nasilnih ponašanja. Stepenn svesti o nasilnom ponašanju najviši je među mladima u Španiji, a učenici tamo imaju najmanje homofobnih stavova.

Najveće razlike u odgovorima između mladića i devojaka odnose se na pitanje o mladićima koji ulaze u ženske svlačionice i fotografišu ih, a to doživljavaju kao način zabave: **98-100% devojaka to smatra neprihvatljivim, dok 1-17% mladića misli da je to u redu.**

²⁷ Dostupno na: <https://mogudanecu.rs/nechupedia/>

Kada je reč o **konkretnim oblicima ponašanja** (uznemiravanje na mreži, pretnje, uvredljivi komentari, pritisak da se učini nešto seksualne prirode što partnerka / partner ne želi), velik broj ispitanika među mladima (70–91%) nikada nije doživeo ove primere digitalnog nasilja. Takođe, postoji jasna razlika između oblika nasilja kojima su izložene devojke u poređenju sa mladićima: **veliki broj devojaka dobija seksualne komentare na mreži** (57–72% ih je to doživelo). Kada je reč o mladićima, čini se da su u većem riziku od pretnji fizičkim nasiljem (doživelo ih je 33–55%). Seksualno uznemiravanje u vidu dobijanja neželjene fotografije nečijih intimnih delova tela doživelo je 35–53% mladih. Takve slike lično je poslalo 12–20% ispitanika.

U svim zemljama **devojke** su u većoj meri bile izložene seksualizovanim komentarima na mreži, učenama da će se objaviti njihove privatne informacije / fotografije / video snimci ako zauzvrat ne urade nešto seksualno, kao i objavljivanju fotografija / video zapisa bez pristanka, poslatih privatno nekome.²⁸

Reakcije na nasilje predstavljale su, takođe, deo istraživačkih pitanja. Kada je reč o širenju nečijih fotografija intimne prirode bez njihovog pristanka (engl. Sexspreading) i seksualnom uznemiravanju, najčešći odgovor mladih u svim zemljama bio je da bi **prekinuli vezu** (posebno devojke) u kojoj se tako nešto desi. U pogledu **kontrole** u intimnom partnerskom odnosu, učenici su manje svesni problema, posebno kada je reč o pritisku na partnerku / partnera da odgovori, slanjem većeg broja uzastopnih poruka (24–46% misli da je nasilno, 22–39% nije sigurno, 30–40% smatra da nije nasilno). Razmena lozinki je problematična za većinu mladih.

Takođe je važno naglasiti da je u svim zemljama **nivo poverenja u nastavnike veoma nizak**. Najviši je u Španiji, gde bi se 14% mladih obratilo nastavniku u kojeg imaju poverenja, ali u preostale tri zemlje ovi procenti su niži: 9–10% mladih u Hrvatskoj, 6% u Mađarskoj i 5% u Srbiji. Ovi brojevi ukazuju na dubok jaz između mladih i nastavnika i osećaj nepoverenja izražen među mladima.

Prilikom merenja **ponašanja posmatrača i njihovih stavova**, dva najčešća stava među mladima u svim zemljama jeste odbacivanje nasilnog ponašanja (24% u Mađarskoj, 60% u Španiji, 59% u Srbiji i 36% u Hrvatskoj) i neki oblici tolerancije (npr. stav „To su samo momci“ – 39% u Mađarskoj, 38% u Srbiji i 37% u Hrvatskoj). Nešto slično odnosi se i na „osvetničku pornografiju“ – 32–62% ustalo bi protiv ovakvog ponašanja, dok 9–35% ima stav koji okrivljuje žrtve („devojka je trebalo da bude opreznija“).

U vezi sa savetima koje bi vršnjaci dali drugarici / drugu u slučaju iskustva digitalnog nasilja, većina mladih bi seksualno ucenjivanje ili kontrolu u vezi videla kao nešto problematično i opasno. Odgovori na ovo pitanje pokazuju da je porast težine nasilja srazmeran porastu potrebe mladih da reaguju.

Glavni rezultati istraživanja stavova i saznanja nastavnica i nastavnika

Izveštaji nastavnika o **rodno stereotipnim očekivanjima**, ulogama i oblicima ponašanja veoma su slični u sve četiri zemlje.²⁹ Oni uključuju očekivanja da devojke budu mirnije u učionici, da češće obavljaju poslove čišćenja i da postižu bolji uspeh u učenju jezika, kao i očekivanja da mladići češće obavljaju zadatke koji iziskuju fizičku snagu, da pomažu u radu sa kompjuterima i da postižu bolji uspeh u matematici.

²⁸ Trebalo bi napomenuti da su jedino u Hrvatskoj mladići izloženi poslednjem obliku digitalnog nasilja.

²⁹ Dostupno na: <https://mogudanecu.rs/nechupedia/nastavnici>

Kada je reč o **rodno zasnovanom nasilju**, nastavnici su svesni da njihovi učenici doživljavaju različite oblike rodno zasnovanog nasilja. Oni uglavnom ne zastupaju stavove koji krive žrtve i pokazuju određenu svest o dinamici nasilnih veza, ali imaju i nekih **zabluda**, poput toga da je lako napustiti nasilnu vezu (33% ispitanika u Srbiji) ili da su devojke jednako nasilne kao mladići (60% mađarskih i hrvatskih ispitanika, kao i 51% ispitanika iz Srbije). Takođe je nastavnicima bilo teško da procene da li učenici imaju dovoljno poverenja u njih da im se obrate za pomoć u slučajevima nasilja kojem su izloženi u svojim emotivnim vezama (27–52% bira odgovor neopredeljen-a).

U svim zemljama većina nastavnika (ili bar polovina njih) smatra (1) da rodno zasnovano nasilje **nije ozbiljan problem među učenicima** u njihovim školama (samo 16–26% smatra da je ozbiljno), (2) da nisu u stanju da procene da li jeste ili nije, ili (3) da to nije tema o kojoj oni razgovaraju sa njima. Ipak, nastavnice i nastavnici se u svom radu **susreću sa slučajevima nasilja** u emotivnim partnerskim vezama učenika. To se više dešava u neformalnim međusobnim razgovorima, ali ne i u stručnim ili u razgovorima sa roditeljima. Imaju više saznanja o nasilnim iskustvima učenica nego učenika (iako mnogi izražavaju stav da su devojke jednako nasilne kao i momci). U Hrvatskoj i Srbiji izvestili su da dečaci pogođeni digitalnim rodno zasnovanim nasiljem nisu to shvatali baš ozbiljno, a ponekad su sve doživljavali kao šalu ili nešto što je smešno.

Većina ispitanika (dve trećine) smatra da njihova uloga uključuje **pomoć i rad sa učenicima** u vezi sa temom digitalnog seksualnog i rodno zasnovanog nasilja u njihovim emotivnim partnerskim odnosima. Neki napominju da bi im bila potrebna podrška školskog stručnog osoblja da bi time mogli da se bave. Nastavnici uglavnom misle da **nemaju dovoljno znanja**: preko polovine ispitanika ocenilo je sopstveno znanje kao prosečno, a znatan broj ispitanika smatra da je njihovo znanje o toj temi loše. Većina **ne učestvuje u programima za prevenciju** nasilja (najmanje ih je u Srbiji – samo 13%, u Hrvatskoj – 27%, u Mađarskoj – 29% i u Španiji – 42%), ali izražavaju spremnost da pomognu, kao i veliku potrebu za **dodatnim znanjima i veštinama** u vezi sa problemom.

Znatan broj nastavnika (dve trećine ili više) **nije doživeo da su im se učenici obraćali za pomoć** u vezi sa bilo kojim oblikom nasilja koje se dogodilo u njihovim partnerskim odnosima. Roditelji takođe vrlo retko kontaktiraju nastavnike kada njihova deca dožive neko od oblika (digitalnog) seksualnog i rodno zasnovanog nasilja. Verovatnije je da će devojke tražiti pomoć od nastavnika, nego mladići. Ipak, ohrabruje da je većina nastavnica i nastavnika kojima su se učenici i učenice obraćali za pomoć (njih dve trećine) **znalo kako da je pruže**.

Iz rezultata oba istraživanja izvedene su **preporuke** koje se odnose (1) na potrebu edukacije i podizanja svesti mladih, kao i profesionalaca u školama, roditelja i opšte javnosti, ali i (2) na uspostavljanje jasnih pravila / protokola o postupanju u školama u slučaju da se desi ili posumnja na bilo koji oblik nasilja, uključujući digitalno seksualno i rodno zasnovano nasilje u emotivnim vezama mladih kako bi se uspostavila pozitivna i bezbedna školska klima / kultura. Pored navedenog, preporuke se odnose i na donosioce odluka u obrazovnom sistemu, u okviru kojih se ukazuje važnost sistemskog i sveobuhvatnog pristupa ovoj temi, koja treba da je sadržaj redovnih obrazovnih programa i preventivnih aktivnosti škola, uz aktivan angažman mladih, kao i svih relevantnih predstavnika zajednice.